

Historisk vittnesbörd eller arkitektonisk enhet?

Om nybruk av material och rum vid ombyggnaden av Östra Stallet

av Anna Krus

ALLTSEDAN FÖRRA SEKELSKIFTET har det förts en debatt inom restaurering som i princip handlat om huruvida huvudsyftet är att bevara byggnadens funktion som historiskt källmaterial eller dess funktion som arkitektoniskt helhet.¹ Grundläggande för båda dessa perspektiv är att byggnader anses förmedla något som är skilt från, men samtidigt realiserat genom, dess materia. På samma sätt som konstvetare intresserar sig för skulpturer, ”inte med anledning av att de existerar materiellt, utan med anledning av att de har en innebörd”,² så är den primära anledningen till att byggnader anses värdefulla, inte att de består av en viss uppsättning materiella komponenter, utan att de har en innebörd, dvs representerar någonting utöver den materia de består av. Syftet med bevarande är att bibehålla dessa (immateriella) innebörder.³ Följande artikel handlar om hantering av historiska och estetiska innebörder (”värden”) vid nybruk av en f.d. stallbyggnad – Östra Stallet.

Undersökningen utgår från ett relativistiskt perspektiv på värden och ansluter därmed till den forskningstradition som fokuserar på studiet av hur kulturarv produceras och konsumeras (dvs. processerna), snarare än på kulturarven i sig (dvs. byggnaderna).⁴ Utgångspunkten för en sådan inriktning är att värde betraktas som en social konstruktion, snarare än som en i objektet inneboende egenskap.

Inom kulturarvssektorn är ett sådant förhållningssätt långt ifrån självklart. Traditionellt har sektorn utgått från ett positivistiskt och objektivistiskt synsätt, där värde har betraktats som en i objektet inneboende egenskap, objektivt möj-

lig att urskilja och beskriva med hjälp av lämpliga metoder.⁵ Under de senaste decennierna har dock objektivistiska synsätt på värde utmanats av en mer relativistisk, postmodern värdesyn. En sådan förskjutning i synen på värde har lett till nya definitioner där kulturarv definieras i termer av ”today’s use of the past”,⁶ och som ”that part of the past which we select in the present for contemporary purposes”.⁷ De ideologiska konsekvenserna av ett postmodernt perspektiv kan ännu ej klart överblickas, men ett relativistiskt kulturarvs-perspektiv kommer oundvikligen att få effekter, då traditionella ”inneboende” värden blir ”förhandlingsbara”.⁸ Kulturarvssektorn står därmed inför en intressant utmaning eller, som Svante Beckman uttrycker det:

Kulturarvet är en osäker affär. Det är osäkert vad det egentligen är, hur det uppstår och förmedlas, vilka värden det besitter, varför det skall värdas, för vems räkning och för vilka ändamål detta sker, på vilka grunder vissa delar skall bevaras eller försakats och vem som är behörig och kompetent att avgöra detta.⁹

I ett sådant sammanhang aktualiseras frågor om vilka perspektiv på värde som ska ges företräde i den operativa kulturarvsproduktionen, dvs vilka egenskaper (materiella och rumsliga) hos en byggnad som ska bevaras och framhållas vid nybruk. Ett sådant synsätt innebär att de egenskaper hos ett objekt som anses representera de kulturhistoriska värdena inte på förhand är givna, utan i hög grad är beroende av betraktarens värdeperspektiv.

Utifrån ett perspektiv där byggnader betraktas som ett historiskt källmaterial är ett av målen vid nybruk att bevara information av en byggnads

ursprungliga funktion. Utifrån ett perspektiv där byggnader betraktas som arkitektonisk helhet, här definierat som estetisk organisation av praktisk verklighet, är ett av målen vid nybruk att gestalta den nya funktionen på ett estetiskt sätt. I följande artikel argumenterar jag för att utmaningen vid nybruk kretsar kring frågan om hur dessa två målsättningar ska kunna samordnas och att det är i denna brytpunkt mellan ursprunglig och ny funktion som frågan rörande "historisk vittnesbörd" kontra "arkitektonisk helhet" ställs på sin spets.

Innehållet bygger på min licentiatavhandling i miljövetenskap *Kulturarv, funktion, ekonomi – tre perspektiv på byggnader och deras värden* (Krus, 2006), publicerad inom ramen för Göteborgs universitets serie "Studies in Conservation", där jag bl.a. genomförde en fallstudie av ombyggnaden av Östra Stallet. Arbetet utgick från synsättet att nybruk syftar till att realisera specifika mål, att sådana mål speglar olika perspektiv på byggnader och de värden byggnader anses representera samt att realisering av olika slag av värden innebär att en rad mål måste avvägas mot varandra. För att tydliggöra denna problematik utvecklade jag en arbetsmodell för bedömning av värdepåverkan vid nybruk. Målsättningen var att identifiera kriterier med stöd av vilka kulturhistoriska, funktionella och ekonomiska värden konstrueras och studera hur sådana kriterier påverkas under en ombyggnadsprocess.

I denna artikel tar jag upp några av de diskussioner och slutsatser som avhandlingen resulterade i och huvuddelen av texten är hämtad från denna publikation. Fokus ligger på en diskussion kring kulturhistoriska värden; utifrån vilka grunder sådana värden konstrueras, med vilka egenskaper hos en byggnad de associeras och hur olika värden påverkas då de ska samordnas med ett modernt (åter)bruk av lokalerna.

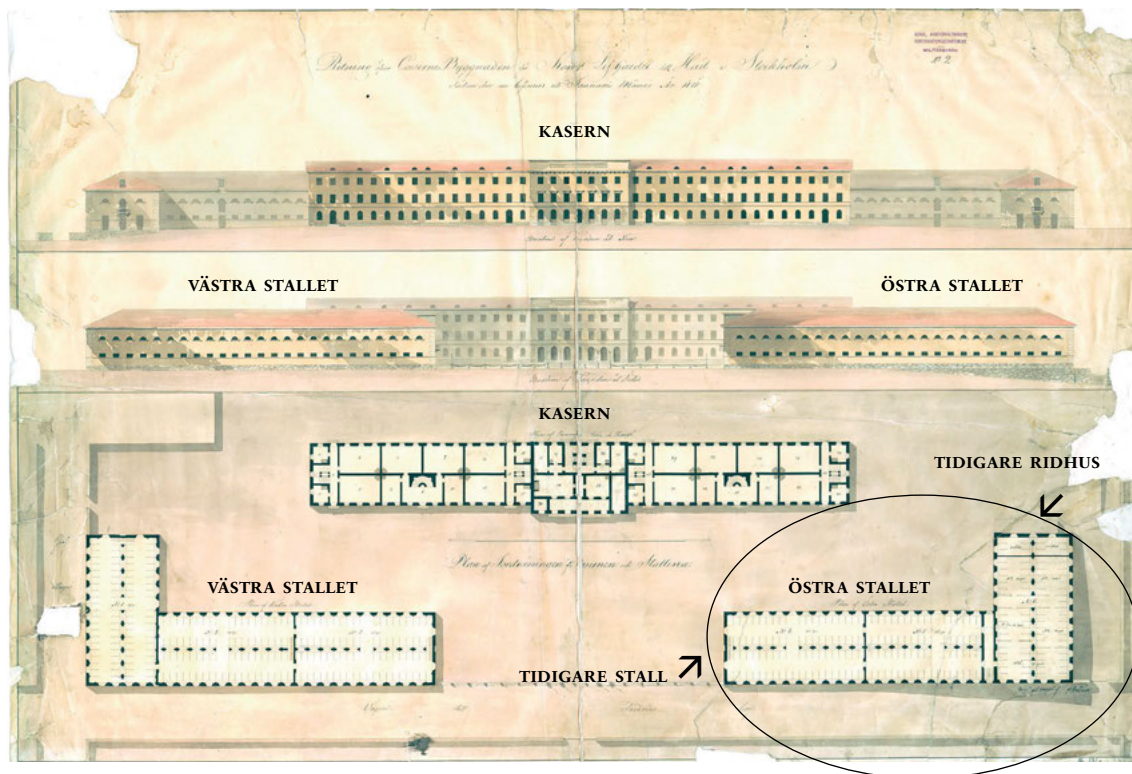
Bakgrund

Östra Stallet ligger i Kv Krubban på Östermalm i Stockholm och utgör del av en f.d. kasernanläggning, uppförd under början av 1800-talet för Livgardet till Häst. Anläggningen ritades av arkitekt Fredrik Blom och består av en huvudbyggnad (kasernen) samt två fristående flyglar (östra och västra stallet).¹⁰

Anläggningen brukades fram till 1920-talet, då militären lämnade området. År 1935 beslutade regeringen att anläggningen skulle förklaras som statligt byggnadsminne. Under 1930-talet byggdes, under ledning av dåvarande Riksantikvarie Sigurd Curman, delar av anläggningen om till lokaler för Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och i den östra stallängan påbörjades en ombyggnad till museiändamål. Av olika anledningar slutfördes aldrig ombyggnaden och Östra Stallet kom istället huvudsakligen att användas till kallförriåd. I den f.d.

FIGUR 1. Modell för nedbrytning av olika värdeaspekter, (Krus, 2006, s 51.)

	Aspekter		
	KULTURARV	FUNKTION	EKONOMI
PERSPEKTIV	Bebyggelsehistoriskt	Lokalplaneringsmässigt	Fastighetsekonomiskt
IMMATERIELL FUNKTION	Källa till kunskap	Lokaler för verksamheter	Källa till intäkter
VÄRDE	Dokumentvärde	Bruksvärde	Kapitalvärde
FÖRVALTNINGS- MÅL	Bevara informationsbärande material	Tillhandahålla attraktiva lokaler	Öka tillgångens värde
KRITERIER	Avläsbarhet	Ändamålsenlighet	Avkastning
Delkriterier	Autenticitet Patina Tydlighet	Arbetsmiljö Tekniska installationer Gestaltning	Intäkter Kostnader Bokfört värde

FIGUR 2 och 3. Ursprungliga fasad- och planritningar till kasernanläggningen i kv Krubban, Östermalm. Arkitekt Fredrik Blom, original i Krigsarkivet.

så kallade ridhusdelen, vars stallinredning avlägsnades under 1930-talet, har viss publik verksamhet bedrivits. Under 1990-talet påbörjades återigen planering av ombyggnad av den östra stallflygeln. Målsättningen var att skapa moderna lokaler för Riksantikvarieämbetets informations-, biblioteks-, och arkivverksamhet. Projektet påbörjades i slutet av 1999 och de nya lokalerna invigdes våren 2005.

Utgångspunkter

Östra Stallet är uppförd i två plan och består av en lång huskropp med vinkel mot gården. Fasaderna är slätputsade med rusticerad bottenvåning och hörnkedjor. Taket är valmat och avslutas med en utskjutande gesims. Bärande ytterväggar utgörs av murverk och stortegel som vilar på en murad sockel av granit, grundlagd på berg. Yttertaket är utförd med takstolar av trä, skivtäckt med målad slätplåt. Byggnaden består av två delar, en tidigare stalldel och en tidigare ridhusdel.

Stalldelen är indelad i två avdelningar, åtskiljda

av en murad bärande hjärtvägg. Mellanbjälklaget bärs upp av en pelarstomme av trä som löper genom de två avdelningarna. Under seklen har en del runda pelare ersatts av fyrkantsvirke.

I *ridhusdelen* avlägsnades all stallinredning i samband med den planerade ombyggnaden under 1930-talet, och senare har även mellanbjälklagets fyllning avlägsnats. Av den anledningen består ridhusdelen av ett stort rum med, då projektet initierades, öppen trätakstol.

Det tidigare *höloftet*, på byggnadens övre plan, utgörs av två stora rum med synliga takstolar.

Eftersom stallet utgör del av ett statligt byggnadsminne omfattas det av förordningen om statliga byggnadsminnen. Enligt förordningen krävs tillstånd från RAÄ för att genomföra ändringar som strider mot de skyddsföreskrifter, som enligt förordningen ska upprättas i samband med byggnadsminnesförklaringen.¹¹ För Östra Stallet saknades dock skyddsföreskrifter, men de ändringar som planerades i det berörda sammanhanget var ändå tillståndspliktiga och krävde tillstånd från Riksantikvarieämbetet.

Målsättningar

Den antikvariska målsättningen med projektet, såsom den formulerades av RAÄ, var att visa *ursprunglig arkitektur, ursprunglig funktion samt 1930-talets nyttjande och restaureringsideologi*.¹² Dessa målsättningar kopplades huvudsakligen till bevarandet av konkreta byggnadsdelar, uttryckt i termer av stomme (murverk, träpelare, bjälklag och takstolar) och stallinredning (spiltor, krubbor,

foderkorgar, tömhållare). Exteriören skulle i princip bevaras i orört skick.¹³

Arkitekten däremot, fäste stor vikt vid byggnadens estetiska och rumsliga egenskaper. Han ansåg att de riktlinjer som RAÄ tagit fram inför projektet var alltför allmänt hållna och inte tydligt identifierade det som han ansåg var viktigt att bevara i byggnaden.¹⁴ Utifrån ett huvudsakligen visuellt och rumsligt perspektiv identifierade

FIGUR 4 OCH 5. Då projektet initierades var byggnaden i stort behov av underhåll. Taket läckte, fasaden var i behov av omputsning och fönstren behövde renoveras. Interiört var staldelen i tekniskt dåligt skick. Pelare var delvis utsatta för röta och den murade konstruktionen var bitvis raserad. Väggarna var i behov av upprustning och omputsning.
FOTO: Bengt A Lundberg.

arkitekten därför sina egna utgångspunkter inför projektet, uttryckt i termer av ”öppenhet, rymd, karaktärsskapande träkonstruktion, samt enkelhet och tydlighet i helhet och detaljer”.¹⁵ Syftet var att bevara ”husets själ”.

Hyresgästens önskemål var att den f.d. ridhusdelen skulle nyttjas som bibliotek och läsesal, med arkiv i övre delen, medan stalldelens två plan skulle inredas för kontor med ca 50 arbetsplatser samt sammanträdesrum.¹⁶

Avvägningar mellan material, rum och funktion

De aspekter som var svårast att koordinera i projektet rörde frågor om hur kulturhistoriska utgångspunkter skulle samordnas och förenas med de funktionskrav som den nya verksamhetsinriktningen ställde på lokalerna.

En av utmaningarna var hur man skulle er hålla en god *arbetsmiljö*. Eftersom byggnaden ursprungligen nyttjats som stall saknades naturliga utblickar och samtliga fönster var placerade ca två m över golvnivån. I stalldelen låg dessutom bjälklaget mitt för fönstren – ett resultat av den av Curman påbörjade ombyggnaden under 1930-talet då fönsteröppningar i stalldelen förstörats i höjdded – vilket ytterligare minskade dagsljusintaget. Frågan var därför hur man skulle er hålla tillfredsställande dagsljus och möjlighet till utblick och omvärldskontakt, samtidigt som antikvariska krav på oförändrad exteriör och bevarande av stomme tillgodosågs. Även på övervåningen var det befintliga dagsljuset begränsat. Planet användes ursprungligen för förvaring av hö och fönsteröppningarna begränsades till halvrunda, relativt små öppningar. Förutom dessa ursprungliga fönster fanns några större fönsterytor i det som tidigare har varit lastintag, tillkomna i samband med ombyggnaden under 1930-talet.

I det inledande skedet presenterade arkitekten några olika förslag på hur dagsljus och omvärldskontakt i stalldelen kunde lösas.¹⁷ För markplanet i stalldelen diskuterades möjligheten att minska fönsterbröstningshöjden genom höjning av golvnivån.¹⁸ Ett annat förslag var att öka dagsljusinsläpp genom att flytta takbjälklaget till en nivå ovanför fönstren.¹⁹ För den övre våningen var ett förslag att förlägga ett podium längs med ena fasaden, ett

annat att höja hela golvnivån.²⁰ Målsättningen var att minska fönsterbröstningshöjden till 1,30 m för hela eller delar av lokalerna.

Det visade sig tidigt att alternativet att höja bjälklaget skulle medföra negativa arkitektoniska konsekvenser. Befintliga hjärtväggar och pelare skulle förlora sina funktioner som bärande element och bli hängande i luften, utan naturlig avslutning. Förslaget skulle dessutom innebära att övergången mellan kärnmur, pelare och det nya bjälklaget skulle behöva gestaltas på ett nytt sätt, med nya tillskott i form av förlängningar eller förhöjningar. En sådan lösning ansågs oförsvarbar såväl ur antikvarisk som arkitektonisk synvinkel och av den anledningen beslutades att ett tredje alternativ skulle utredas, där dagsljusstillförsel tillgodosågs genom upptagning av nya fönsteröppningar i fasaden.²¹ Arkitekten utarbetade därför ett förslag där de nya fönstren utformades som ”gluggar”, placerade i det sockelparti som löper runt om fasaden. I syfte att maximera dagljus och möjliggöra naturliga utblickar i bottenvåningen föreslogs också utbyte av samtliga portar, från slutna till glasade.²²

På grund av att RAÄ var både hyresgäst och tillståndsmyndighet i projektet, och därmed befann sig i en jäv-situation, ansågs det viktigt att ombyggnadsförslaget förankrades på bred front.²³ Med anledning av detta hölls ett seminarium för att diskutera hur föreslagen ombyggnad skulle påverka byggnadens kulturhistoriska värden. Såväl projektledning som arkitekt förstod att förslaget med fönstergluggarna var känsligt, men samtidigt nödvändigt, om hyresgästens önskemål om kontorsarbetsplatser i stalldelen skulle kunna tillgodoses. Kravet på oförändrad exteriör stod mot kraven på ändamålsenliga lokaler. Av den anledningen ansågs det nödvändigt att pröva var gränsen gick.²⁴ Vid seminariet deltog representanter från RAÄ, länsstyrelsens kulturmiljöenhet, Stockholms stadsmuseum samt Stockholms skönhetsråd.

Vid seminariet blev det tydligt att förslaget med fönstergluggar i fasaden var ”otänkbart”.²⁵ Förslaget avisades kraftigt, enligt minnesanteckningarna framför allt av skönhetsrådets representant, med hänvisning till negativa effekter för såväl estetiska som historiska aspekter. Även förslaget med glasade portar avisades. Ridhusdelen uppfattades inte som något egentligt problem, eftersom den i princip redan var ”helt urlåst” och

”saknade speciella värden”. Stalldelen däremot, ansågs ”komplicerad”, beroende på att den var så pass orörd och innehöll en hel del inredningsdetaljer från den ursprungliga funktionen (krubbor, kalkstenshoar, galler för hö, krokar för selar etc). En sakkunnig från RAÅ framhöll att bärande takkonstruktion måste bevaras i nuvarande läge samt att krubbornas bröstpaneler och järngaller för hö borde bevaras.

Seminarier ledde till en helomvändning av projektet.²⁶ Eftersom upptagning av nya fönster inte längre var aktuellt kunde de krav, som kontorsverksamhet ställer avseende dagsljus och utblickar, inte tillgodoses i stalldelens markplan och av den anledningen blev en omDisposition av lokalerna nödvändig. Bibliotek och läsesal placerades därför i den tidigare stalldelen, med kontor i två plan i ridhusdelen samt på stalldelens övre plan. Problemet med antikvariska krav på oförändrad exteriör löstes genom att de glasade partier, som ersatte tidigare slutna portar, försågs med uppställbara slutna dörrblad. Målsättningen att bevara karaktärsskapande delar av stommen tillgodosågs genom att bjälklaget bevarades på plats men att fönstren frigjordes genom utskärningar i bjälklaget – detta bidrog även till ett ökat dagsljusintag i stalldelen. De pelare som var i tillräckligt bra teknisk skick renoverades medan övriga ersattes med nytillverkade kopior, utförda i lika material och teknik som ursprungliga. I syfte att bevara stalldelens rumsliga kvaliteter placerades nödvändiga slutna enheter (toaletter, städ m.m.) i den ena pelarhallen – på så sätt kunde rummets öppenhet och långa siktperspektiv bibehållas i den andra.

Problemet med bristande dagsljus i det tidigare höloftet löstes genom en höjning av golvnivån. Detta innebar dels att befintliga ljusintag hamnade på lämplig nivå i förhållande till arbetsplatserna, dels att tekniska installationer kunde döljas i det förhöjda bjälklaget. Pausrum utformades som ned-sänkningar i golvet i anslutning till uppglasade tidigare lastintag. På så sätt gavs möjlighet till dagsljus och naturliga utblickar.²⁷

En annan utmaning i projektet var hur *ridhusdelens öppenhet och rymd* skulle förenas med ett effektivt nyttjande av lokalerna. Under projektets gång beslutades att all arkivverksamhet skulle förläggas till en underjordisk nybyggnad, vilket innebar nya förutsättningar för projektet, framför

allt rörande nyttjandet av ridhusets övre del.²⁸ På grund av bristande bärformåga hade mellanbjälklaget tidigare avlägsnats och projektledningen såg nu en möjlighet att bibehålla ridhusets öppna rumsvolym i två plan med ”sin mycket speciella takstol”, eventuellt med undantag för ett mindre entresolbjälklag.²⁹ Målet var att tillvarata rumshöjden och att undvika pelare i markplanet och de negativa konsekvenser pelarna ansågs medföra, både avseende nyttjandet av lokalen, och upplevelsen av rummets kvaliteter i form av öppenhet och rymd.³⁰

Inledningsvis diskuterades olika möjligheter till entresolering, men med tiden ville hyresgästen ha ett helt bjälklag. För hyresgästens del var målet att utnyttja lokalerna på ett så effektivt sätt som möjligt, och ett helt bjälklag innebar ytterligare 20 kontorsarbetsplatser. Arkitekten ansåg inte att bevarandet av den dubbla takhöjden var något egentligt alternativ: ”så hade rummet aldrig varit tänkt”, som han uttrycker det i en artikel.³¹ Hans utgångspunkt var istället att arbeta utifrån husets förutsättningar och att lyfta fram det ursprungliga husets karaktär och ”själ”.³² Ur arkitektens perspektiv var det därför önskvärt att återställa ridhusets ursprungliga utformning, med två våningsplan och det var den lösning som genomfördes. För att klara lasterna på övervåningen byggdes en ny pelarstomme av stål i ridhusets markplan.

En annan huvudfråga i projektet rörde hur planerad lokalanvändning skulle förenas med den antikvariska målsättningen att visa byggnadens ursprungliga funktion, dvs hur spår av *ursprunglig stallinredning* i form av spiltor, kalkstenshoar, järngaller för hö, smidesdetaljer i form av tömhållare m.m. skulle kunna integreras i gestaltningen av den nya funktionen.

Den antikvariska utgångspunkten var att bevara så mycket som möjligt av tidigare stallinredning, inklusive en av de tidigare stallboxarna. Målsättningen var att bibehålla möjligheten att ”känna att det är ett stall”, som den antikvariska kontrollanten uttryckte det.³³ Arkitekten däremot, ansåg att det skulle bli för rörigt att bevara för många delar av stallinredningen samtidigt som alla de krav som en ny funktion ställer på lokalerna tillgodosågs. Det skulle, som han uttryckte det, ”se ut som en pizzarestaurang”. ”Ska man sitta och ha en arbetsplats i en spilta?”³⁴ Resultatet blev att ca

Fig. 6 och 7. Exteriören efter ombyggnad: Fasader har ompputsats och avfärgats i obränd terra, med hörnkedjor, horisontella lister och portomfattningar i grön umbra. Fönstren från 1930-talet har renoverats. Portar har bytts ut mot fönsterdörrar och kommer att föras med uppställbara slutna dörrar. Stalldelen efter ombyggnad: Pelare har renoverats och marmoreras, takbjälkar har rengjorts och vitmålat, innerväggar har ilagats, ompputsats och avfärgats i vitt, golvet har belagts med ekplank, delar av tidigare stallinredning i form av stenkrubbor, nischer och tömhållare har bevarats. Foto: Åke E:son Lindman.

hälften av de ursprungliga kalkstenshoarna samt samtliga tömhållare bevarades medan foderkorgar och spiltinredning avlägsnades.

Historiskt material eller arkitektoniskt uttryck?

Fallstudien visar att redan då projektet inleddes hade arkitekten och företrädare för den institutionaliserade kulturarvsförvaltningen olika föreställningar rörande vad som ansågs väsentligt att bibehålla avseende byggnadens interiör. Undersökningen tydliggör att de antikvariska företrädarna, i fallet Östra Stallet, fäste stor vikt vid de kulturhistoriska aspekter som var länkade dels till byggnadens ursprungliga konstruktion, uttryckt i form

av stomme (murverk, träpelare, bjälklag och takstolar), dels till byggnadens ursprungliga funktion, uttryckt i form av stallinredning (spiltor, krubbor, foderkorgar, smidesdetaljer).³⁵ Arkitekten däremot fäste stor vikt vid estetiska och rumsliga aspekter,

definierade i termer av karaktärsskapande egenskaper (stora öppna rum, hög rumshöjd, genomsliktighet från fasad till fasad, karaktärsskapande stomme).³⁶

Begreppet kulturhistoriskt värde tycks således kunna representera olika saker. För antikvarierna var värdet länkat till den ursprungliga funktionen såsom den var materialiserad i stomme och fast inredning. För arkitekten däremot, var värdet länkat till de rumsliga och estetiska egenskaper som byggnadens konstruktion gav upphov till. Skillnaden mellan ett antikvariskt och ett arkitektoniskt perspektiv på kulturhistoriska värden, såsom det kom till uttryck i Östra Stallet, kan därmed formuleras som skillnaden mellan ett perspektiv som fokuserar på bevarande av ursprungligt material respektive ett perspektiv som fokuserar på bevarande av de estetiska och rumsliga egenskaper som skapas av materialet: det ena fokuserar på materialet i sig, det andra på det arkitektoniska uttrycket som skapas av materialet.

På ett övergripande plan speglar dessa perspektiv de två bakomliggande motiv med stöd av vilka byggnaders kulturhistoriska värde kan konstrueras: byggnader som källa till kunskap och byggnader som källa till upplevelse.

Byggnader som källa till kunskap

Det kunskapsrelaterade perspektivet på byggnaders värde bygger på ett bebyggelsehistoriskt perspektiv utifrån vilket byggnader betraktas som en materialisering av tidigare tekniska, ekonomiska, institutionella, sociala och kulturella förhållanden. Därmed representerar alla byggnader en funktion som informationsbärare avseende historiska förhållanden, vilket innebär att alla byggnader är potentiella kulturarv. Utifrån ett sådant perspektiv utgör byggnaden i sig ett *materialiserat primärt källmaterial*.³⁷ dvs. en informationsbärande struktur som kan observeras, undersökas och avkodas på information rörande tiden från uppförandet och fram till nutid. Även ändringar betraktas som informationsbärande delar, eftersom de vittnar om förändring av villkor, ideal och restaureringsideologier som har materialiserats i de sätt på vilka förändringar och restaureringar har genomförts. Med stöd av studier av de perioder och omständigheter under vilka byggnaden

uppfördes och förändrades kan den information som undersökningen givit sätts in i ett större sammanhang, och den kunskap som byggnaden anses representera – dess historiska innebörd – kan tolkas och formuleras.³⁸ Målet vid nybruk är att bibehålla denna innebörd, dvs möjligheten att avläsa den historiska information som en byggnad anses kunna förmedla. Utifrån ett kunskapsrelaterat perspektiv, vanligtvis företrätt av den institutionaliserade kulturarvsförvaltningens företrädare, associeras värde således med informationsbärande material hos ett objekt. De kriterier med stöd av vilka dokumentvärden traditionellt konstrueras förknippas därför ofta med materiella egenskaper såsom ”autenticitet” och ”patina” – två inom kulturarvsförvaltningen vedertagna begrepp.³⁹

Innebörden av det materialorienterade autenticitetsbegreppet är ofta en av de svåraste aspekterna att kommunicera till andra aktörer i ombyggnadsprocesser. I praktiken innebär det ett synsätt där byggnadens dokumentvärden bärs upp av originalmaterialet, dvs. att materialet i sig är det värdebärande elementet.⁴⁰ Även patina är nära förknippat med en byggnads materiella egenskaper men är mer uttalat fokuserat på ytlager och ytskikt och på föreställningen att ”spåren av tidens gång” utgör en viktig del av det historiska källmaterialet. Av denna anledning kan ursprungligt material inte ersättas av nyttillverkade kopior eller rekonstruktioner som imiterar originalutförandet. Nya material, vare sig de är kopior av tidigare byggnadselement eller präglas av samtida tidsuttryck, kan utifrån ett sådant perspektiv i princip inte vara något annat än samtidsdokument. De klassiska riktlinjerna, som innebär att restaurering i så stor utsträckning som möjligt ska undvika avlägsnande och förändring av originalmaterial har formulerats utifrån en sådan princip.⁴¹

Byggnader som källa till upplevelse

Upplevelserelaterade värden bygger på ett perspektiv där byggnader betraktas som arkitektur, här definierat som ”estetisk organisering av praktisk verklighet”.⁴² Utifrån ett sådant perspektiv har byggnader både en estetisk och en praktisk funktion – ”dess praktiska och estetiska sidor” är ”oskiljaktiga delar av en och samma helhet”.⁴³ Med ett sådant synsätt utgör upplevelsen av rums-

liga och estetiska egenskaper motiv för bevarande, och det är sådana upplevelsevärden, som används som argument för att byggnaden ska betraktas som kulturhistoriskt värdefull. Målet vid nybruk är att bevara byggnadens estetiska innebörd, dvs. den arkitektoniska upplevelsen. Med avseende på kulturhistoriskt värdefulla byggnader, är "estetik" relaterad till den estetiska organisationen av byggnadens *ursprungliga* funktion, dvs till byggnadens befintliga (historiska) arkitektoniska uttryck.

Till skillnad från ett kunskapsrelaterat perspektiv, där värden huvudsakligen associeras med en byggnads materiella egenskaper (det fysiska materialet), associeras upplevelserelaterade värden huvudsakligen med egenskaper som skapas av materialet (det gestaltade rummet). Svårigheten vid nybruk är ofta hur spår av den tidigare praktiska funktionen ska kunna bevaras samtidigt som den nya funktionen ska utvecklas. I det här fallet: hur fast stallinredning ska kunna bevaras och integreras i moderna lokaler för kontor, information och bibliotek på ett naturligt sätt. I princip innebär detta att arkitekten ska organisera två funktioner på ett estetiskt sätt: den ursprungliga och den nya.

Bevarande av ursprunglig funktion

Frågan som uppkommer vid nybruk är därför vad som egentligen avses med "historisk vittnesbörd", dvs. *vilken* kunskap som en byggnad anses representera och vilka informationsbärande delar och egenskaper som är möjliga att bevara då en byggnad ska ges en ny användning.

Utifrån ett bebyggelsehistoriskt perspektiv materialiserar en enskild byggnad en mängd information om det förflutna. Den har därmed potential att förmedla olika former av kunskap, beroende på vad kulturarvssektorns företrädare, och andra aktörer, väljer att fokusera på. Det kan fastställas att en byggnad kan anses utgöra en källa till kunskap, men *vilken* kunskap som anses materialiserad i byggnaden är beroende på vilka frågor som ställs. Det är sådana aspekter på kulturarv som den pågående diskussionen kring historiebruk och kulturarvsproduktion syftar till att tydliggöra.⁴⁴

En byggnad som Östra Stallet kan av den anledningen användas för att tydliggöra olika aspekter

på det tidiga 1800-talet: om den dåtida huvudstadens geografiska utbredning, om Östermalms dåtida funktion i staden, om markägoförhållanden, om försvarets utveckling, om utvecklingen av militära anläggningar, om stallbyggnader, om hästar, om arkitektoniskt formspråk och influenser, om arkitekturhistoria m.m. Frågan som uppkommer är därför *vilket* dokumentvärde den tidigare stallinredningen ansågs representera: var det ett stallhistoriskt värde, eller ett militärhistoriskt, eller var det helt enkelt den orörda interiören i sig – med dess "tidsdoft från 1800-talet"⁴⁵ – som utgjorde grunden för att den ursprungliga funktionen ansågs värdefull? Det senare representerar ett renodlat åldersvärde ("patina"), dvs. spår av åldrande och den nedbrytning av material som en sådan process genererar.

Riegl diskuterar konflikten mellan patina och dokumentvärde och menar att den förra står i konflikt med den senare.⁴⁶ Eftersom ett grundläggande mål för bevarande är att säkerställa en byggnads fortsatta existens, innebär detta att den naturliga nedbrytningsprocessen måste hejdas, vilket oundvikligen leder till att spår av tidens gång kommer att avlägsnas.⁴⁷

Förutsättningarna för ett bevarande av en byggnads funktion som källa till kunskap avseende dess ursprungliga användning är därför starkt begränsade. I de fall en byggnad ska nybrukas, dvs. ges en ny funktion, kommer möjligheten att förmedla kunskap om historiska förhållanden oundvikligen att utplånas. De stallinredningsdetaljer som bevarats i Östra Stallet kan således ge information om att byggnaden tidigare brukats som stall, men möjligheten att *förmedla kunskap* om dåtida stallförhållanden har utplånats. För att uppnå en sådan målsättning hade det varit nödvändigt att bevara befintlig inredning på dess ursprungliga plats. I princip hade det dessutom krävts en rekonstruktion av det ursprungliga stallets spiltinredning.

Brytpunkten mellan ursprunglig och ny användning representerar av den anledningen en kritisk gräns avseende en byggnads funktion som källa till kunskap. I den typ av projekt som Östra Stallet representerar, där en s.k. överloppsbyggnad ska byggas om till moderna lokaler kommer delar av det historiska bevismaterialet oundvikligen att "offras" vid en förändring. Som Muñoz Viñas konstaterar:

Historical truth (the imprint of history upon the object) is a victim of restoration, and very often of preservation as well: it is the price to pay for converting the object into something more functional, more valuable, more meaningful.⁴⁸

Befintliga och framtida värden

Med avseende på exteriören relaterades det kulturhistoriska värdet snarare till arkitektoniskt uttryck än till befintligt material även av antikvarierna. I dessa frågor fanns således en konsensus kring vad som konstituerade det så kallade kulturhistoriska värdet och följaktligen även konsensus kring hur detta värde skulle bevaras. Frågor rörande exteriören begränsades därför till huruvida föreslagna glasdörrar påverkade upplevelsen av byggnadens ursprungliga arkitektur. Denna fråga handlar även om synen på huruvida den nya funktionen ska materialiseras i byggnaden eller inte.

Utifrån ett bebyggelsehistoriskt perspektiv utgör tillägg och ändringar viktiga delar av byggnadens funktion som historiskt dokument. Befintliga ändringar av äldre byggnader ska av den anledningen, enligt internationella och nationella riktlinjer för bevarande, respekteras som ingående i byggnadens samlade dokumentvärde. Detta förhållningssätt är mer eller mindre självklart med avseende på äldre ändringar. I Östra Stallet avspeglas detta i den värdeprecisering som gjordes inför ombyggnaden, där såväl den ursprungliga Blomska arkitekturen som den Curmanska restaureringen lyftes fram som centrala tidslager, vars funktion som bärare av byggnadens kulturhistoriska värde, tillsammans med den ursprungliga stallfunktionen, skulle respekteras vid ombyggnaden.⁴⁹

Perspektivet på ändringar som en viktig del i en byggnads dokumentvärde är dock inte lika självklart när det gäller samtida förändringar. För Östra Stallet avspeglas detta i formuleringen av riktlinjer rörande fasader, där utgångspunkten var att exteriören i princip skall bevaras orörd. Medan Curmans fasadförändringar under 1930 betraktades som en del av byggnadens kulturhistoriska värde var villkoren för den aktuella ombyggnaden att byggnadens nya funktion *inte* skulle manifesteras exteriört.

Kulturarvsförvaltningens ambivalenta förhållningssätt till å ena sidan historiska ändringar som en del av en byggnads samlade dokumentvärde,

och å andra sidan samtida ändringar som ett hot mot en byggnads befintliga dokumentvärde, uppmärksammas av Landzelius. Han konstaterar att: *i gränsytan till nuet skiftar kriterierna plötsligt, och ändringar och tillägg går från att vara historisk-pedagogisk komplexitet till vandalism.*⁵⁰

Det är i detta sammanhang av intresse att notera att medan de av Curman utförda ändringarna under 1930-talet går under beteckningen ”den Curmanska restaureringen”, går de av Langseth genomförda ändringarna under 2000-talet under beteckningen ”ombyggnad”. Den s.k. Curmanska restaureringen innebar att fönstren i stalden förstörades, att tidigare lastintag glasades samt att stallinredningen i den tidigare ridhusdelen avlägsnades – interiören och delar av stommen revs ut och endast skalet blev kvar. Den Langsethska ombyggnaden har inneburit att slutna dörrar har bytts ut mot glasade, att pelare renoverats, att stallinredning delvis bevarats, att rumsliga karaktärsdrag delvis bevarats, samt att lokalerna har fått en ändamålsenlig utformning och numera genererar en affärsmässig hyresintäkt. Inför framtida ombyggnader är det troligt att den nu genomförda ombyggnaden definieras som ”Langseths restaurering” och att den identifieras som ett värdebärande lager som ingår i byggnadens samlade dokumentvärde.

Om värden och värdeförskjutningar

Det är, som Landzelius tydliggör, viktigt att inse att värdet hos ett objekt som källa till kunskap inte nödvändigtvis förminskas genom förändring, men att det leder till förskjutningar av värden. Ett kulturobjekt ”*som i hög grad är opåverkat säger naturligtvis mer om sitt ursprung än ett liknande objekt som förändrats – kanske ett hus som byggts om och moderniserats – men ur vissa historiska synvinklar kan spåren i ett förändrat objekt säga oss andra och mer intressanta saker.*”⁵¹

Poängen här är att kunskapsvärdet hos ett objekt, det som gör objektet intressant, är beroende av utifrån vilka grunder som värdet konstrueras och att alla spår av mänsklig aktivitet som materialiserats i en byggnad kan vara lika intressanta (och autentiska), beroende på vilken synvinkel som appliceras.

Föreställningen om att det tillstånd, som kul-

turarvsförvaltningens företrädare föredrar, skulle vara objektets autentiska tillstånd, dvs att förändringar som syftar till att lyfta fram detta tillstånd kan göra objektet mer autentiskt är, som Muños Viñas påpekar, en stor brist i de traditionella teorierna. En byggnad är alltid autentisk, och dess successiva förändringar vittnar om dess faktiska (autentiska) utveckling. Den kan förvisso, genom bevarandeåtgärder ändras så att den sammanfaller med, eller kommer närmare, ett annat "eftertraktat" tillstånd, men det innebär inte att objektet blir mer äkta än dessförinnan, det innebär endast att det stämmer bättre överens med föreställningar om dess äkthet. Huruvida en byggnads autenticitet relateras till dess ursprungliga tillstånd eller till något annat belagt eller antaget tillstånd är emellertid helt och hållet ett subjektivt val.⁵²

Autenticitet är därmed i högsta grad ett relativt och komplicerat begrepp, vars innebörd är beroende av vilka historiska lager i en byggnad som, vid ett visst tillfälle, anses representera ett visst källhistoriskt värde. På motsvarande sätt är även innebörden i begreppet patina relativt, dvs beroende av vilka spår av åldrande som, vid ett visst tillfälle, anses representera ett åldersvärde.

Ett problem med den klassiska restaureringsideologin är att den utgår från att det specifika materialorienterade perspektivet, utifrån vilket föreställningen om att syftet med bevarande är att frigöra materialets äkthet, är det rätta, korrekta. Föreställningen om att det finns ett korrekt sätt och att detta sätt skulle vara det riktiga, mest vetenskapligt korrekta, är problematiskt eftersom det bygger på en föreställning om att värden kan definieras utifrån objektiva neutrala grunder. Utifrån det synsätt som föreliggande arbete argumenterar, finns det emellertid ingen neutral grund utifrån vilka värden en gång för alla kan faststäl-

las. De materialorienterade kriterierna autenticitet och patina representerar endast en uppsättning bedömningsgrunder utifrån vilken värden kan konstrueras, medan andra perspektiv innebär att värden kan konstrueras med stöd av helt andra bedömningsgrunder.

Under de senaste decennierna har dessutom den traditionella betoningen på kulturarvets materialorienterade "autentiska" värden utmanats av en mer upplevelseinriktad kulturarvsproduktion, mestadels lanserad av aktörer utanför den institutionaliserade kulturarvssektorn. Det finns därför ett uppenbart behov av en fördjupad diskussion kring värden och värderingar inom kulturarvssektorn. I ett sammanhang där kulturarv har blivit en upplevelseindustri är det hög tid att den institutionaliserade kulturarvsförvaltningen diskuterar sina värderingsgrunder, annars riskerar sektorn att "stå där med sina autentiska, representativa och högkvalitativa professionella skägg i brevlådan," som Beckman uttrycker det.⁵³

Anna Krus är bebyggelseantikvarie med inriktning mot kommunal plan- och bygglovshantering och fastighetsförvaltning. Hon har under flera år undervisat vid institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. 2006 framlade hon sin lic. avhandling *Kulturarv, funktion, ekonomi – Tre perspektiv på byggnader och deras värden* – vilken utgör grund för den här presenterade artikeln. Sedan 2007 arbetar hon som kulturhistorisk och fastighetsrättslig konsult på NAI Svefa.

anna.krus@icug.gu.se

Noter

1. Se t.ex. Jokiletho (1986).
2. Panofsky (1970) *Meaning in the Visual Arts*, s. 38. Fritt översatt av författaren. Den engelska texten lyder: "For it is obvious that historians of philosophy and sculpture are concerned with books and sculptures not in so far as these books and sculptures exists materially, but in so far as they have a meaning."
3. Riegl (1996), s. 21. Se även Panofsky (1970) och Landzelius (1995).
4. För en internationell kontext se t.ex. *Values and Heritage Conservation* och *Assessing the Values of Cultural Heritage*, två forskningsrapporter utgivna av Getty Conservation Institute 2000 respektive 2002. För en svensk kontext, se t.ex. *Modernisering och kulturarv* och *Kulturarvets natur*, två antologier publicerade 1993 respektive 1998.
5. Se t.ex. Tainter & Lucas diskussion i "Epistemology of the significance concept", där de spårar ursprunget till perspektivet om "inneboende värden" som en spegling av den empiristiska/positivistiska västerländska filosofiska traditionen. Tainter & Lucas (1983).
6. Graham et al (2000), s. 2.
7. Lowenthal (1985).
8. Mason (2002), s. 27.
9. Beckman (1993), s. 25.
10. För en diskussion kring den ursprungliga kasernanläggningen och Fredrik Bloms arkitektur, se Lundström (2004).
11. Förordning (1988:1229) om Statliga Byggnadsminnen, §3-4.
12. RAÄ (odaterat dokument - a) I riktlinjerna står 1940-talets restaureringsideologi, men eftersom "restaureringen" enligt andra dokument utfördes på 1930-talet har detta korrigerats.
13. Ibid.
14. Informant Håkan Langseth, arkitekt.
15. Langseth (2005), s. 86 ff.
16. White Arkitekter (2000-11-08).
17. White Arkitekter (2000-09-15a), (2000-09-15b), sfv A-möte 1 (2000-09-05), Project Coordinator C-möte 3 (2000-09-20).
18. White Arkitekter (2000-09-15b).
19. sfv A-möte 1 (2000-09-05).
20. White Arkitekter (2000-09-15b).
21. sfv A-möte 2 (2000-09-15). Informant Ulrika Bergström, projektledare.
22. White Arkitekter (2000-11-08).
23. För att undvika fråga om jäv, beroende på RAÄ dubbla roller som hyresgäst och tillståndsmyndighet, kom tillståndsfrågan senare att flyttas upp till regeringsnivå, RAÄ (2002-02-05).
24. Informant Ulrika Bergström.
25. RAÄ (2001-05-04).
26. Informant Ulrika Bergström.
27. Project Coordinator C-möte 3 (2000-09-20).
28. Förslaget att förlägga all arkiverksamhet under mark innebär också att tekniska utrymmen kunde koncentreras till den planerade underjordiska byggnaden, vilket var en fördel för hanteringen av stallet.
29. sfv A-möte 5 (2000-11-29).
30. sfv A-möte 6 (2000-12-13).
31. Langseth (2005) s. 90.
32. Informant Håkan Langseth.
33. Informant Jan Perotti, antikvarie.
34. Informant Håkan Langseth.
35. RAÄ (odaterat dokument).
36. White arkitekter (00-11-18).
37. Se Jokiletho (1986), s 336 ff.
38. Begreppen observation, avkodning och tolkning är hämtade från Panofsky (1970).
39. Se t ex Jokiletho (1986); Unnerbäck (2002) och Robertsson (2002).
40. Jmf Landzelius (2001), s. 146-147.
41. Se t ex Jokiletho (1986).
42. Cornell (1968), s 11.
43. Cornell (1968), s 10.
44. Se Lowenthal (1985); (2002); Tunbridge & Ashworth (1996); Aronsson (2004); Beckman (1993 och 1998).
45. I den antikvariska förundersökning konstateras att Östra Stallet präglas av en "stark och oförfalskad tidsdoft från stalltidens 1800-tal, Persson (2001-03), s. 6, och i den antikvariska slutrapporten konstateras att innan projektet realiserades "fanns här en osedvanlig välbevarad och storlagen stallinteriör... [som] förmedlade en jungfrulig stämning", AIX (2005), s. 9-10.
46. Riegl (1996).
47. Riegl (1996).
48. Muñoz Viñas (2005), s. 191.
49. RAÄ (odaterat dokument).
50. Landzelius (1995), s. 144.
51. Landzelius (1995), s. 16.
52. Muñoz Viñas (2005), s. 92.
53. Beckman (1993), s. 29.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

- Arkiv: Statens fastighetsverk, Huvudkontoret, Stockholm
RAÄ, odaterat dokument, "Östra Stallet, Kv. Krubban, Kulturhistoriska riktlinjer för ombyggnad".
RAÄ, 2001-05-04, Kv. Krubban: Ombyggnad av Östra Stallet och nybyggnad av arkiv, "Minnesanteckningar från seminarium den 2 februari 2001 på Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-tekniska-avdelningen".
White Arkitekter, 2000-11-08, "Ombyggnad Östra Stallet/Nybyggnad arkiv: Programhandling".
White Arkitekter, 2000-09-15a, Krubban Hus 3, Östra Stallet, programskiss alt. A, Håkan Langseth.
White Arkitekter, 2000-09-15b, Krubban Hus 3, Östra Stallet, programskiss alt. B, Håkan Langseth.
SFV A-möte 1, 2000-09-05.
SFV A-möte 2, 2000-09-15.
SFV A-möte 5, 2000-11-29.
SFV A-möte 6, 2000-12-13.
Project Coordinator C-möte 3, 2000-09-20.

Otryckta skrifter

- AIX, 2005-05-12, "Östra stallet, Antikvarisk kontroll, slutrapport, Krubban 18, Stockholm", (otryckt rapport).
Landzelius, Michael, 1995, *Dekonstruktion och kulturarv. Intervention i kulturmiljövårdens diskurs*, (opublicerat manus).
Persson, Mats, 2001-03, "Antikvarisk förundersökning, Östra Stallet, Kv. Krubban, Stockholm", (otryckt rapport).

Intervjuer

- Projektledare Ulrika Bergström, 2005-04-07.
Antikvarie Jan Perotti, 2005-06-14.
Arkitekt Håkan Langseth, 2005-06-16.

Tryckta källor och litteratur

- Aronsson, Peter, 2004, *Historiebruk – att använda det förflutna*.
Beckman, Svante, 1993, "Oreda i fornvägen", *Modernisering och kulturarv* (s. 25–40).
–, 1998, "Vad vill staten med kulturarvet?", *Kulturarvets natur*, (s. 13–50).
Cornell, Elias, 1968, *Arkitekturhistoria*.
Graham, Brian, Gregory J. Ashworth & John Tunbridge, 2000, *A Geography of Heritage. Power, Culture & Economy*.
Krus, Anna, 2006, *Kulturarv, funktion, ekonomi. Tre perspektiv på byggnader och deras värden*.
Landzelius, Michael, 2002, "Contested Representations: Signification in the Built Environment", *The American Journal of Semiotics* 17:2 (s. 139–199).
Lindahl, Göran, 1981, "Byggnadshistoria och bebyggelsehistoria", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1 (s.7–12).
Lowenthal, David, 1985, *The Past is a Foreign Country*.
–, 2000, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*.
Mason, Randall, 2002, "Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices", *Assessing the Values of Cultural Heritage*, utg. The Getty Conservation Institute (s. 5–30).
Muñoz Viñas, Salvador, 2005, *Contemporary Theories of Conservation*.
Panofsky, Erwin, 1970, *Meaning in the Visual Arts*.
Riegl, Alois, 2006, "The Modern Cult of Monuments: Its essence and its development", *Historical Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (s. 69–83).
Robertsson, Stig, 2002, *Fem Pelare – en vägledning för god byggnadsvård*.
Tunbridge, John. E. & Gregory, J. Ashworth, 1996, *Dissonant Heritage. The Management of Past as a Resource in Conflict*.
Tainter, J.A., Lucas, J.G., 1983, "Epistemology of the Significance Concept", *American Antiquity*, Vol. 48, No4 (s. 707–719).
Unnerbäck, Axel, 2002, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*.

Historical testimony or architectural unity? Rens of material and space in the Östra Stallet rebuild

by Anna Krus

Summary

Ever since about 1900, a debate concerning the issue of whether the main purpose of restoration is to preserve the function of the building as historical source material or its function as an architectural whole. These two aspects reflect two perspectives on the value of the heritage buildings – as a source of knowledge and as a source of experience.

The knowledge-related perspective is based on a view of buildings as historical documents, i.e. a materialisation of technical, economic, institutional, social and cultural conditions of the past. From such perspective buildings are information-carrying structures. The aim of reuse is to retain the possibility of deciphering the historical information which a building is judged capable of conveying, i.e. the building's historical significance.

Experience-related values build on a perspective, in which buildings are regarded as architecture, i.e. aesthetic organisation of practical reality. With this way of seeing things, the experience of spatial and aesthetic qualities constitutes cause for preservation, and it is experiential values of this

kind which are used as arguments for regarding the building as historically important. The aim of reuse is to preserve the building's aesthetic significance, i.e. the architectural experience.

Whereas knowledge-related values are mainly associated with a building's material characteristics (the physical material), experience-related values are mainly associated with qualities created by the material (the articulated space). The article illuminates the problems surrounding these partly contradictory perspectives concerning the qualities in a building which are deemed value-bearers and discusses the feasibility of their preservation. The starting point is a case study of the recycling of materials and rooms in the rebuilding of Östra Stallet, a former stables and a nationally listed building which was recently turned into modern office and information premises.

The content of this article is based on a Lic. degree thesis, *Kulturarv, funktion, ekonomi – tre perspektiv på byggnader och deras värden* (Krus, 2006), published in the Göteborg (Gothenburg) University series "Studies in Conservation".